

DZIMSTĪBA UN ĢIMENES POLITIKA LATVIJĀ 1990.–2009. GADĀ

Pārsla Eglīte,
LZA korespondētājocekle,
Dr. hab. oec. (demogr.), Dr. geogr.

Atslēgas vārdi: *ģimenes politika, atbalsta veidi ģimenēm, ģimenes modelis, bērnu kopšanas atvaļinājums, saimes ienākumi*

Rakstā dzimstības krasais samazinājums Latvijā 90. gadu laikā un relatīvā uzlabošanās turpmākajos gados analizēta, ņemot vērā ienākumu līmeņa svārstības un tā atšķirības atkarībā no bērnu skaita ģimenē un valsts izmantoto ģimenes atbalsta veidu pārmaiņām. Pagaidām nepietiekamais ģimenes politikas iedarbīgums skaidrots ar finansiālā atbalsta mazināšanos ģimenes ienākumu struktūrā 90. gadu laikā un atbalstu galvenokārt pagātnē aizejošā ģimenes modeļa pārstāvjiem.

Ievads

Dzimstības līmenis Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropas valstu vidū. Jau gandrīz 20 gadu būdams mazāks par paaudžu nomaiņai nepieciešamo, tas neizbēgami noved pie iedzīvotāju skaita zudumiem. Tā dēļ jau tuvākajā nākotnē gaidāma arī darbaspējīgo īpatsvara mazināšanās, palielinot apgādājamo skaitu uz katru nodarbināto, tādējādi palēninoties labklājības līmeņa kāpumam. Tāpēc dzimstības veicināšana uzskatāma par neatliekamu valsts sociālās politikas uzdevumu, iepriekš apzinot dzimstības mazināšanos izraisījušos apstākļus un līdzšinējās ģimenes politikas iedarbīgumu.

Pētījumi šai jomā Latvijā veikti jau kopš 90. gadu sākuma (būtiskākos sk. avotos). Taču ar gadiem valsts atbalsta veidi ģimenēm tiek pakāpeniski pastiprināti, mainās arī citi sociālie apstākļi un līdzīgi tiem ģimeņu izvēlētie rīcības veidi un dažādi dzimstības rādītāji. Tāpēc pētījumi arvien turpināmi, izzinot jaunā faktoru kopuma un tostarp ģimenes atbalsta veidu ietekmi uz iedzīvotāju ataudzes norisēm.

Darbam izmantoti publicētie dokumenti, pētījumu rezultāti un statistikas dati, pēdējo salīdzinājumi dinamikā un ar citām atbilstošo gadu norisēm.

1. Dzimstības līmeņa pārmaiņas kopš neatkarības atgūšanas

Latvijā pirmā demogrāfiskā pāreja uz racionālu iedzīvotāju ataudzes režīmu īstenojās 19. gadsimtā. Tāpēc jau starpkaru periodā jaunās neatkarīgās valsts lielākajā teritorijas daļā dzimstība nepārsniedza paaudžu nomaiņai nepieciešamo līmeni. Kara un padomju okupācijas gados gan notikušo represiju, gan grūto sadzīves apstākļu dēļ šis līmenis mēdza būt pat zemāks un līdzīgi Igaunijai — viszemākais visu bijušās PSRS savienoto republiku vidū. Paaudžu nomaiņai pietiekams līmenis tika sasniegts tikai 80. gadu 2. pusē — kad tika ieviests daļēji apmaksāts pusotra gada ilgs atvaļinājums jaundzimušā kopšanai¹.

Kopš tā laika dzimstība ir pazeminājusies līdz agrāk nepiedzīvotam līmenim. Sākotnēji, pēc PSRS sabrukuma un neatkarīgās Latvijas Republikas atjaunošanas, dzimstība desmit

LETONIKAS AVOTI

gadu laikā — no 1989. gada līdz 1998. gadam — samazinājās divkārt.

Kā visās postsociālistiskajās valstīs, notiekot pārejai uz tirgus ekonomiku, dzimstības

samazinājumu izraisīja un veicināja daudz un dažādi apstākļi. Noteicošā neapšaubāmi bija visas plašās padomju valsts centralizēti plānotās un labklājību nodrošināt nespē-

1. tab.

Pārmaiņas dzimstības līmenī Latvijā² 1989.–1998. gadā

Pamatrādītāji	Gadi									
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Dzimušo skaits, tūkst.	38,9	37,9	34,6	31,6	26,8	24,2	21,6	19,8	18,8	18,4
uz 1000 iedzīvot.	14,6	14,2	13,1	12,1	10,4	9,6	8,7	8,1	7,7	7,6
uz 1000 sievietēm 15–49	59,55	58,22	53,92	50,39	43,65	40,11	35,99	33,09	31,60	30,97
Summārais dzimstības koeficients	2,039	1,998	1,854	1,741	1,522	1,407	1,271	1,177	1,130	1,114
Mātes vidējais vecums, gadi	26,1	25,9	25,8	25,7	25,6	26,0	26,0	26,2	26,6	26,8
tai skaitā:										
dzimstot 1. bērnam	23,4	23,2	23,1	23,0	23,0	23,4	23,5	23,6	24,0	24,1
<i>pirmo bērnu % no visiem</i>	46,8	47,6	49,0	49,5	50,6	50,9	52,1	51,8	51,6	50,3
<i>laulībā dzimušo %</i>	84,1	83,1	81,6	80,4	77,0	73,6	70,1	66,9	65,2	62,9
Mākslīgo abortu uz 1000 sievietēm 15–49 g.	–	–	60	55	51	44	43	41	37	34
<i>Latvietēm dzimušo %</i>	53,9	56,5	58,1	61,5	64,5	64,8	63,7	63,4	63,7	62,8
<i>Latviešu % no iedzīvotājiem</i>	52,0	52,5	53,5	54,2	54,8	55,1	54,8	55,1	55,3	55,5

2. tab.

Dzimuši 1000 katras vecumgrupas sievietēm ³

Gadi	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
1989	44,73	167,05**	107,54	58,90	23,77	5,58	0,29
1990	49,87	163,93	99,58	57,50	23,32	5,25	0,21
1991	50,85	151,24	92,01	50,24	21,18	5,11	0,17
1992	48,59	142,70	87,30	45,86	19,22	4,25	0,27
1993	44,05	123,87	78,45	38,25	15,72	3,90	0,24
1994	34,04	110,73	79,09	37,23	16,01	3,97	0,26
1995	29,94	98,94	72,71	33,49	15,36	3,39	0,29
1996	25,83	90,11	68,05	33,06	14,78	3,35	0,19
1997	21,53	83,90	66,31	34,63	15,13	4,27	0,24
1998	18,96	79,89	67,82	36,74	15,03	4,09	0,20
1999	18,98	79,98	75,54	40,18	16,92	4,03	0,21
2000	18,29	78,68	79,75	46,38	19,31	4,80	0,25
2001	17,17	75,24	76,39	47,10	20,16	5,04	0,29
2002	15,97	72,55	80,32	51,17	21,09	4,93	0,37
2003	16,63	74,15	82,70	55,37	22,42	5,56	0,33
2004	16,07	69,60	78,27	53,20	24,72	5,72	0,33
2005	15,94	67,34*	84,32	60,49	27,74	5,68	0,38
2006	17,69	67,34	86,60	62,48	29,61	6,65	0,34
2007	17,89	67,84	90,39	65,44	33,02	7,44	0,36

* Mazākais vecumgrupā.

**Lielākais vecumgrupā.

jīgās ekonomikas krīze, kas arī noveda pie totalitārās valsts sabrukuma. Latvijā pārstāja darboties virkne mašīnbūves u.c. uzņēmumu, kuru izvietojumu Latvijā bija diktējuši ne ekonomiskie, bet galvenokārt politiskie apsvērumi. Tas izraisīja bezdarba rašanos, pēc ikgadējā darbaspēka apsekojuma datiem, 1995. gadā tam sasniedzot pat 18,9%

no ekonomiski aktīviem iedzīvotājiem, 1998. g. — 13,8%. Tiesa, reģistrēto bezdarbnieku bija tikai 9,2%. Bezdarba un augstas inflācijas apstākļos nabadzīgo īpatsvars iedzīvotāju vidū pārsniedz pusi: 1997. gadā 56,9% no visām saimēm ienākumi uz vienu tās locekli bija zem krīzes iztikas minimuma (toga 52,18 LVL) un 80,5% — zem pilna

LETONIKAS AVOTI

iztikas minimuma. Ģimenēs ar bērniem nabadzīgo bija vēl vairāk — ar vienu — 69,7, ar diviem — 77,9, ar trim vai vairāk — 90,5 procenti⁴.

Valdības piekoptās šoka terapijas apstākļos dzimstības mazināšanās bija likumsakarīga. Tās pakāpi dažādās iedzīvotāju grupās un izmantojamos paņēmienus savukārt ietekmēja virkne citu — politisko un sociālo apstākļu. Mainoties valsts iekārtai, tika atcelti nosacījumi mājokļa apstākļu uzlabošanai atkarībā no platības uz vienu saimes locekli, kas vedināja jauniešus dibināt un papildināt ģimeni, lai tiktu pie sava dzīvokļa. Augstskolu beidzējus vairs nenorīkoja darbā ārpus galvaspilsētas, ja vien tie nebija stājušies laulībā ar kādu tajā jau pierakstīto, kādēļ notika gan fiktīvas, gan pārsteidzīgas laulības. Rietumvalstu informācijai un precēm pavērtās robežas nodrošināja kontracepcijas līdzekļu pieejamību plašā izvēlē. Pateicoties tam, bērnu skaitu varēja ierobežot, neizmantojot abortus, kuru biežums uz 1000 auglīgā vecuma sievietēm 90. gadu laikā samazinājās divkārt. Visi šie jaunie apstākļi sekmēja lielāko dzimstības mazināšanos divās visjaunākajās vecumgrupās (2. tab.). Vienlaikus pieauga ārvalstīs dzimušo īpatsvars (sk. 1. tab.). To bez jau visa minētā veicināja Ziemeļvalstu piemērs un arī iespējas saņemt visus ģimenēm ar bērniem paredzētos atbalsta veidus neatkarīgi no laulātības.

Papildus dzimstības mazināšanās faktors Latvijā bija tās iedzīvotāju specifiskais sastāvs pēc tautībām. Padomju okupācijas gadu desmitos kolonistu masveida pieplūduma dēļ no pārējām PSRS republikām cittautiešu īpatsvars iedzīvotāju vidū bija pieaudzis no 23% pirms okupācijas līdz 48% 1989. gadā. Migrācijas pamatmotīvs visos gadsimtos un zemēs ir kādu labumu gūšana jaunajā vietā. Ģimenes vērtības to vidū nav galvenās, vēl jo vairāk tāpēc, ka pirmajā laikā pēc ierašanās sadzīves apstākļi nemēdz būt tam piemēroti. Tāpēc arī Latvijā iebraukušo kolonistu vidū bērnu skaits līdzīga vecuma sievietēm visus gadus bija mazāks nekā latvietēm.

Latviešu īpatsvara starpība visu iedzīvotāju un dzimušo vidū pieauga pēc valsts neatkarības atgūšanas (sk. 1. tab.). Daļēji tas bija tāpēc, ka migrantiem raksturīgās vērtīborientācijas dēļ viņi sāpīgāk izjuta krīzes apstākļus. Otrs būtiskākais faktors, ka atjaunotajā nacionālajā valstī viņi zaudēja privileģēto stāvokli, kāds tiem bija kompartijas īstenojamās rusifikācijas politikas apstākļos. Tieši nesamērīgi lielā cittautiešu īpatsvara dēļ ne vien valstī kopumā, bet jo īpaši tās lielākajās pilsētās, Latvijā pilsonība netika piešķirta visiem tā laika iedzīvotājiem, bet tikai atjaunota pirmskara laika pilsoņiem un viņu pēctečiem neatkarīgi no tautības. Pārējie vismaz pusgadu valstī nodzīvojušie varēja naturalizēties, nokārtojot valsts valodas eksāmenu.

Politisko pārmaiņu dēļ aptuveni 15% padomju laika migrantu pārcēlās katrs uz savu etnisko dzimteni. Liela daļa pārējo kādu laiku bailojās, ka varētu būt spiesti sekot, un tādā noskaņojumā atturējās no ģimenes paplašināšanas. Taču nekāda vardarbība pret viņiem nesekoja, un cilvēki neatkarīgi no pilsonības baudīja visas sociālās garantijas.

Tāpēc arī padomju kolonistu nedrošības sajūta zuda, un dzimstības līmeņa starpība atkarībā no mātes tautības pārstāja palielināties. 90. gadu vidū cittautiešu izceļošana krasī saruka, tomēr tā laika nabadzības apstākļos turpinājās mazākā apjomā. Tas sekmēja pamattautas īpatsvara pieaugumu iedzīvotāju vidū, un līdz ar to arī zināmu dzimstības līmeņa stabilizāciju jau pāris gadus pirms gadsimtu mijas (3. tab.). Nemainīgi turpinājās vienīgi abortu biežuma mazināšanās un mātes vidējā vecuma augšana — kā kopumā, tā piedzimstot pirmajam bērnam.

Dzimstības vecumkoeficientu dinamisko rindu analīze liecina, ka dzimstības tālākā samazinājuma izbeigšanās vismaz daļēji notika, pateicoties agrāk atliktajai ģimenes paplašināšanai. Jau ar 1997.–1998. gadu iezīmējās neliels dzimušo skaita pieaugums sievietēm pēc 25 gadu vecuma, tātad pēc mācību pabeigšanas, sava dzīvokļa iekārtošanas un

3. tab.
Dzimumstības pamatrādītāji Latvijā 1989.–2007. gadā ⁵

Pamatrādītāji	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Dzimušo skaits, tūkst.	18,4	19,4	20,2	19,7	20,0	21,0	20,3	21,5	22,3	23,3
uz 1000 iedzīvot.	7,6	8,1	8,5	8,3	8,6	9,0	8,8	9,3	9,7	10,2
uz 1000 sievietēm 15–49 g.	30,97	32,67	34,20	33,29	33,90	35,46	34,33	36,37	37,82	39,79
Summārais dzimumstības koeficients	1,114	1,179	1,237	1,207	1,232	1,286	1,240	1,309	1,353	1,412
Mātes vidējais vecums, gadi	26,8	26,9	27,3	27,4	27,6	27,6	27,7	28,0	28,0	28,2
dzimstot 1. bērnam	24,1	24,2	24,4	24,6	24,8	24,9	25,0	25,2	25,3	25,4
<i>pirmo bērnu % no visiem</i>	50,3	50,0	49,6	50,6	50,2	51,4	52,6	51,2	51,7	52,7
<i>laulībā dzimušo %</i>	62,9	60,9	59,7	57,9	56,9	55,8	54,7	55,4	56,6	57,0
Maksimālo abortu uz 1000 sievietēm 15–49	34	30	29	26	25	24	23	22	20	20
Latvietēm dzimušo %	62,8	62,7	63,3	63,5	63,6	64,9	64,4	65,4	65,9	65,7
Latviešu % no iedzīvotājiem	55,5	55,7	57,7*	57,9	58,2	58,45	58,62	58,84	59,02	59,16

* Tautskaites dati.

4. tab.

Auglīgā vecuma Latvijas iedzīvotāju iecerētais bērnu skaits, vidēji grupās pēc izglītības

Izglītība	1995 ⁶		1997 ⁷		2001 ⁸
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	sievietes*
Pamata	2,00	2,10	2,16	2,16	2,54
Vidējā	2,12	2,16	2,13	2,15	2,36
Augstākā	2,25	1,99	2,22	2,06	2,60

* Sievietes ar vismaz vienu bērnu.

darba gaitu sākuma pastāvīgā vietā ar apmierinošu samaksu. To nodarbinātām mātēm sekmēja no padomju sistēmas saglabātās sociālās garantijas, grūtniecības un maternitātes atvaļinājums pa 56 (sarežģījumu gadījumos 70) dienām katrs un tā apmaksā 100% apmērā no iepriekšējā gadā saņemtās algas, kā arī bezmaksas medicīniskā aprūpe topošajām mātēm, jaundzimušajiem un bērniem līdz pat 18 gadu vecumam.

Brīvā tirgus apstākļos ar sociālām garantijām nodarbinātajām izrādījās par maz, lai ģimenēs augtu pašu vēlamais bērnu skaits, kas arī nodrošinātu paaudžu nomaiņai pietiekamu dzimstības līmeni (4. tab.).

2. Valsts centieni panākt augstāku dzimstību

Nepieciešamību nodrošināt iedzīvotāju ataudzi kā valsts pastāvēšanas jēgu un priekšnosacījumu valdība apzinājās jau kopš neatkarības atjaunošanas brīža. Skaidrs bija arī to gadu situācijā būtiskākais darbības virziens: finansiāli atbalstīt ģimenes ar bērniem, sedzot daļu izdevumu viņu iztikas nodrošinājumam. Jau 1990. gada beigās tika ieviests ģimenes valsts pabalsts par katru bērnu līdz 15 (vai 18, ja mācījās) gadu vecumam, lai kompensētu agrāk uzņēmumiem valsts kompensēto bērnu preču cenu kāpumu. Vienlaikus daļēji apmaksātais bērnu kopšanas

atvaļinājums nodarbinātajām mātēm tika pagarināts no 1,5 līdz 3 gadiem, gan noteicot mazāku pabalstu šī pagarinājuma laikā. Pabalsta lielums netika palielināts, kopjot vairākus bērnus, bet pēc šī atvaļinājuma mātes varēja pieteikties par bezdarbniecēm un devīņus mēnešus saņemt atbilstošo pabalstu, kas bija atkarīgs no viņas iepriekšējās izpeļņas, darba stāža un bezdarbnieka statusa ilguma, samazinoties ik pēc trīs mēnešiem. Lieki teikt, ka jaunām sievietēm šī pabalsta apjoms bija niecīgs, tomēr tas rosināja sievietes aktīvāk, nekā to darīja vīrieši, reģistrēties par bezdarbniecēm, kā arī izvēlēties darba vietas, kas kārtīgi nomaksāja valstij sociālo nodokli par katru darbinieku. Turklāt reģistrētajiem bezdarbniekiem tika piedāvātas iespējas apmeklēt pārkvalifikācijas kursus, kas pārmaiņu laikā mēdza būt ļoti vajadzīgi.

Ģimenes atbalsta veidu izvēli noteica tam laikposmam piemītošās pārmaiņas darba tirgū ar bezdarba rašanos un tā straujo pieaugumu. Sievietes gan daļēji zaudēja darba algu, gan uz laiku tika izslēgtas no darba meklētāju skaita. Pašvaldības un uzņēmumi vienlaikus varēja ietaupīt izdevumus bērnodarziem un to ēkas — privatizēt. Šis risinājums atbilda arī pārejas posmā izplatītajai tieksmei visu darīt pretēji tam, kā tas bija padomju laikā. Tad valsts nostāja bija par sieviešu nodarbinātību ar iespējami īsiem pārtraukumiem un

bērnu uzticēšanu darba laikā aprūpei pirmskolas iestādēs pat no pusgada vecuma. Cita lieta, ka šo pirmsskolas iestāžu bija par maz, tās bija pārpildītas un tāpēc aprūpe tajās ne vienmēr labākā. Tieši tādēļ pārejas posmā lielu piekrišanu guva uzskats, ka mātes aprūpe bērnam ir tā vēlamākā, cik ilgi vien iespējams. Valstiskā līmenī netika domāts par mātes spējām saglabāt mieru un pacietību saskarsmē ar bērnu, gadiem dzīvojot bez saviem ienākumiem un pietiekamiem iztikas līdzekļiem, ar niecīgiem sociāliem kontaktiem, zaudējot kvalifikāciju un cerību uz labu darba samaksu pēc atgriešanās darbā, gaidāmām grūtībām atrast darbu pēc garāka pārtraukuma un vēl tālākā nākotnē mazāku pensiju. Savukārt ģimenēs šī sabiedrības iecerētā mātes ziedošanās izrādījās papildu apsvērums par labu bērnu skaita ierobežošanai, ko nespēja kompensēt samērā niecīgie materiālā atbalsta veidi.

Papildus jau minētajiem pabalstiem tika ieviestas ienākumu nodokļu atlaides nodarbinātajiem no fiksēta, ar nodokli neapliekama apjoma par katru apgādājamo, kas bija noteikts kā puse no paša nodokļu maksātāja neapliekamā minimuma. Nodarbinātajām mātēm valsts apmaksāja 14 dienas slimu bērnu kopšanai. Milzīgās inflācijas dēļ 90. gadu pirmajā pusē kā ar nodokli neapliekamās ienākumu daļas lielums, tā bērnu kopšanas un ikmēneša ģimenes pabalsti līdz pat 1994. gadam tika reizi pa reizei paaugstināti. Bērniem līdz 18 gadiem tika saglabāta bezmaksas medicīniskā palīdzība, kaut arī pieaugušajiem ieviesa vispārējus pacienta līdzdalības maksājumus par katru ārsta apmeklējumu, kā arī maksu par ārstēšanos slimnīcā un dažādām medicīniskām manipulācijām. Nozīmīgāks pēc apjoma bija kopš 1994. gada vidus izmaksājamais vienreizējais piedzimšanas pabalsts, kura apjomu divkārtoja, ja māte bija pieteikusies ārsta uzraudzībai pirms grūtniecības 12. nedēļas.

Ar 1996. gadu mainījās ikmēneša ģimenes pabalstu lieluma diferenciācija — vairs

ne pēc bērna vecuma, bet dzimšanas secības: otrajam 1,2 reizes, trešajam un ceturtajam 1,6 reizes lielāku nekā pirmajam, bet tālākiem atkal mazāk — kā otrajam un pirmajam. Taču tā kā dzimušo starpā visvairāk bija pirmo bērnu, kopējie valsts izdevumi šim mērķim palika nemainīgi. Ar 1997. gadu bērnu kopšanas atvaļinājumā esošām mātēm sociālās apdrošināšanas maksājumi tika veikti no valsts budžeta.

Neraugoties uz atbalsta ģimenēm pakāpenisko paplašināšanu, to īpatsvars kā ģimenes ienākumos, tā valsts budžeta izdevumos nemitīgi samazinājās. Pēdējā — no 14,8% 1991. gadā līdz 2,5% 1999. gadā⁹. Viens no šāda krituma cēloņiem budžetā bija bērnu skaita samazināšanās, tomēr tas nebija vairākkārtējs. Tātad noteicošā bija visu, citai citu nomainošo valdību tuvredzīgā taupība, uzskatot par svarīgākiem izdevumus ar bērniem nesaistītiem mērķiem un nerēķinoties ar darbaspēka skaitlisko mazināšanos jau 16 gadus pēc dzimušo skaita krituma. Bet varbūt to uzskatīja par līdzekli bezdarba novēršanai... Pēc valdības pasūtījuma jau 1991. gadā izstrādātā mērķprogramma "Latvijas iedzīvotāji" netika pieņemta līdzekļu trūkuma dēļ. 1995. gadā Ministru kabinets gan apstiprināja konsultatīvās Demogrāfiskās komisijas izstrādāto Rikojumu Nr. 391 "Par demogrāfiskās situācijas uzlabošanu", taču pēc valdības sastāvā esošā komisijas priekšsēdētāja uzstājīga ieteikuma tajā netika ietverts neviens darbības virziens, kas prasītu izdevumus — tikai vairākām ministrijām dažādu priekšlikumu izstrādāšana varbūtējai rīcībai nenoteiktā nākotnē un ieteikumi pašvaldībām par sociālo palīdzību ģimenēm un pieaugušo izglītības sistēmas izveidi, kā arī masu saziņas līdzekļiem — "sistemātiski sniegt informāciju par demogrāfisko situāciju valstī".

Šī informācija liecināja par tālāku dzimstības līmeņa pazemināšanos, 1998. gadā sasniedzot visu laiku zemāko dzimstību (sk. 1. tab.). Iespējams tāpēc Labklājības ministrijā tieši tai gadā izstrādāja jaunu Nacionālo

programmu "Latvijas iedzīvotāji". Tās mērķis bija: "apkopot informāciju par visu sociālās aizsardzības sistēmu un [...] iezīmēt attīstības stratēģijas tuvākam un ilgākam laika posmam"¹⁰. Neviena no stratēģijām nebija paredzēta tieši dzimstības veicināšanai, izņemot vienu no sociālās palīdzības prioritāriem pasākumiem 1998.–2003. gadā, lai veicinātu demogrāfiskās situācijas uzlabošanu: "Valsts atbalsta ģimenēm ar bērniem optimizācija, ieviešot jaunu pabalstu veidus, palielinot esošo pabalstu apmērus."

Šādi pabalsti tiešām tika ieviesti. No 1998. gada vidus bērnu kopšanas atvaļinājuma pabalsts pirmajos 1,5 gados palielinājās 2,5 reizes un sasniedza aptuveni 25% no vidējās algas. Ar 1999. gada sākumu paaugstināts piedzimšanas pabalsts un ikmēneša pabalsts par katru bērnu, kas dzimis kā ceturtais vai tālākas secības. No 2001. gada tēviem ir tiesības pēc bērna dzimšanas izmantot desmit dienu paternitātes atvaļinājumu. Atbilstošo pabalstu 80% algas apmērā gan var saņemt tikai kopš 2004. gada janvāra. Savukārt bērnu kopšanas atvaļinājuma otrā puse — ar mazāku izmaksājamo pabalstu tika saīsināta no 1,5 uz 0,5 gadu. Tam vajadzēja dot gan zināmu ietaupījumu valsts budžetā, gan papildinājumu darbaspēka piedāvājumā turpmākajos gados, kad aktīvo vecumu būs sasnieguši 90. gados dzimušie.

2004. gada oktobrī tika praktiski divkārt palielināts bērna piedzimšanas pabalsta pamatapjoms, kāds kopš šī brīža pat nedaudz pārsniedza tā dubulto apjomu, grūtniecēm laikus stājoties ginekologa uzraudzībā. Agrāk pastāvējušā pabalsta palielinājuma nosacījuma atcelšanu valdība pamatoja ar visu bērnu vienlīdzību, neatkarīgi no mātes apzinīguma. Šis neapšaubāmi pareizais princips gan izrādījās pretrunā ar drīz pēc tam ieviesto bērnu kopšanas pabalsta noteikšanas nosacījumiem.

Ar 2005. gadu mainījās iepriekš pastāvējušī pieeja bērnu kopšanas pabalsta saņemšanai un tā apjoma noteikšanai. Bērna dzīves

pirmā gada laikā iepriekš strādājušai mātei vai tēvam tas bija 100% apmērā no reālās vai 70% no nominālās algas, taču ar ierobežotu maksimālo apjomu, bet nestrādājošiem mazāk kā no minimālās algas — 50 Ls mēnesī. Nākošajā bērna dzīves gadā šis pabalsts jau bija fiksēts vēl mazākā apjomā — kādā to maksāja līdz 2005. gadam. Jauns bija arī nosacījums, ka pirmajā gadā pabalstu varēja saņemt tikai darbu šai laikā pārtraukušie māte vai tēvs.

Pabalsta apjoma izvēle pēc zaudētā uz šo laiku ienākuma radās ar domu saglabāt ģimenes iepriekšējo dzīves līmeni. Dzīvē gan šis līmenis tomēr pazeminās, jo tie paši ienākumi jādala uz lielāku "ēdāju" skaitu. Turklāt pārtraucot darbu pat uz gadu, nemainīga ienākumu līmeņa saglabāšana turpmākajiem gadiem var tikt apdraudēta tieši pārtraukuma dēļ profesionālajā izauksmē. Šo apsvērumu dēļ vairākas mātes ar tikko dzimušajiem trešajiem bērniem nosacījumu par darba pārtraukšanu kā nosacījumu pabalsta saņemšanai apstrīdēja Satversmes tiesā un guva gandarījumu. Ar 2006. gada martu pusi no pabalsta drīkstēja saņemt, vienlaikus pusslodzi strādājot, turklāt pabalstam tika ieviests arī minimums — neatkarīgi no veiktās darba slodzes ne mazāk par tā apjomu strādājošiem ar minimālo algu.

2007. gada martā arī šis ierobežojums strādāt tikai pusslodzi tika atcelts, un pilnu bērna kopšanas pabalstu drīkstēja saņemt pat pilnībā nodarbinātie vecāki. Tātad, izmantojot kāda nenodarbināta vecvecāka vai cita rada palīdzību bērna pieskatīšanā, varēja saņemt divkārtus viena vecāka ienākumus. No 2008. gada tika atcelts arī šī saņemamā pabalsta maksimālais apjoms. Tādējādi bērna dzīves pirmā gada laikā to vienlīdzības princips vairs netika ievērots.

Gadsimtu mijā ieviestie papildinājumi valsts atbalsta apjomā ģimenēm ar bērniem palīdzēja uzlabot viņu materiālo nodrošinājumu. Ģimeņu pašvērtējums par to no viszemākās dzimstības brīža 1998. gadā līdz 2005.

5. tab.

Materiālā stāvokļa pašvērtējums Latvijā atkarībā no saimes sastāva (procentos)

Vērtējumi	Visas	Saimes sastāvs				
		vieni- nieki	viens no vecākiem ar bērnu līdz 16 g.	pāris bez bērniem	pāris ar bērniem līdz 16 g.	pārējās
1998 ¹¹						
Ļoti labs	0,3	0,3	0,0	0,4	0,2	0,3
Labs	4,7	4,3	2,5	5,4	7,5	3,5
Vidējs	47,9	41,3	42,1	52,2	58,1	47,3
Slikts	34,4	37,4	38,6	32,9	26,8	35,9
Ļoti slikts	12,7	16,7	16,8	9,1	7,4	13,0
Saimes % no visām	100,0	31,8	4,7	15,9	18,1	29,5
2005 ¹²						
Neesam bagāti, bet dzīvojam labi	9,1	3,7	8,5	10,5	15,6	8,8
Ne bagāti, ne nabagi	59,1	45,6	53,8	59,1	69,5	64,4
Neesam nabadzīgi, bet uz sliekšņa	26,2	39,8	34,3	25,2	12,8	23,9
Nabadzīgi	5,6	11,0	3,5	5,6	2,0	3,9
Saimes % no visām	100,0	23,8	3,6	21,3	17,8	33,5

gadam bija būtiski uzlabojies, bet pāriem ar bērniem līdz 16 gadu vecumam — pat jūtāmāk nekā pārējiem saimes tipiem (5. tab.).

Salīdzinot savas labklājības līmeņa subjektīvā vērtējuma pārmaiņas ar mājsaimniecības budžetu statistiskajiem datiem tais pašos gados, izrādījās, ka objektīvi ne ienākumu līmenis uz vienu saimes locekli, ne tā pieaugums pāriem ar bērniem nebūt nav lielākais (6. tab.). Atliek secināt, ka subjektīvo vērtējumu ietekmē kā dažu izdevumu posteņu sadalījums uz lielāku saimes locekļu skaitu un līdz ar to zināmu ietaupījumu, tā

atšķirīgā optimisma pakāpe saimēs ar lielāku vecāku cilvēku un pensionāru īpatsvaru pretstatā samērā jauniem pāriem ar bērniem. Tieši šīm augošajām saimēm minētajā laikposmā vairāk par citiem bija pieaudzis sociālo transfertu (neskaitot pensijas) apjoms un īpatsvars, kas varēja iedrošināt kā viņus, tā līdz tam bezbērnu pārus papildināt savas ģimenes. Tostarp arī tos, kas jaunībā bija atlikuši bērnu radīšanu uz vēlāku dzīves posmu. Ar to arī izskaidrojams jau 20. gs. pēdējos gados notikušais kaut neliels dzimstības pieaugums tieši vecumgrupās pēc 30 un pēc

6. tabula
Saimes rīcībā esošais ienākums un sociālie transferti mēnesī uz 1 saimes locekli¹³

Rādītāji, gads	Visas	Vieninieki	Viens no vecākiem ar bērnu līdz 16 g.	Pāris bez bērniem	Pāris ar bērniem līdz 16 g.	Pārējie	
						ar bērniem	bez bērniem
ienākumi, LVL							
1998	79,18	75,99	66,63	91,19	83,21	75,20	
2005	110,30	124,55	87,82	137,79	106,30	85,19	116,39
no tiem sociālie transferti							
1998	20,99	39,59	15,89	36,64	7,07	19,45	
2005	26,62	56,14	21,45	41,78	14,37	17,86	26,15
transferti, atskaitot pensijas							
1998	3,69	1,78	10,02	1,69	4,60	3,46	
2005	6,52	5,23	14,65	2,67	12,58	7,43	2,37
šie transferti % no ienākumiem							
1998	4,7	2,3	15,0	1,8	5,5	3,4	
2005	5,9	4,2	16,7	1,9	11,8	8,7	2,0

tam arī 25 gadiem (sk. 2. tab.). Sākot ar 1999. gadu, Latvijā iestājās zināma dzimstības līmeņa stabilizācija, kam 21. gs. sākumā iezīmējusies arī tendence palielināties (sk. 3. tab.). Tas liecina, ka kopš gadsimtu mijas īstenotā ģimenes atbalsta palielināšana ir bijusi sekmīga.

Līdz 2006. gadam sasniegtais dzimstības kāpums vēl nebija pārsniedzis pat 1994. gada līmeni un vēl arvien tālu atpaliek no paaudžu nomaīņai nepieciešamā un pašu iedzīvotāju savās ģimenēs vēlamā bērnu skaita (sk. 4. tab.). Tas liecina, ka vēl nepieciešama tālāka dzimstības veicināšanas pasākumu kopuma pilnveide un ģimenes varētu būt tai atsaucīgas, ja vien valsts piedāvājami atbalsta veidi atbilstu viņu vajadzībām visā to kopumā un visā bērnu audzināšanas laikā.

3. Dzimstības veicināšanas līdzšinējās politikas nepilnības

Mājsaimniecību budžeti dalījumā pēc bērnu skaita ģimenē uzrāda dažas zīmīgas sakarības (7. tab.). Visās saimēs ar bērniem ienākumi uz vienu tās locekli ir mazāki nekā

tādās, kuru sastāvā bērnu nav, pat ja šo pieaugušo vidū ir pensionāri ar visumā zemākiem ienākumiem nekā nodarbinātajiem. Ja ienākumu samazinājums līdz ar apgādājamo skaita pieaugumu ir pašsaprotams, tad grūtāk saprast sociālo transfertu vidējā lieluma sarakumu lielākajās ģimenēs, salīdzinot ar tādām, kam tikai divi bērni. Tas šķiet klajā pretrunā ar ieviesto ikmēneša ģimenes pabalsta pieaugumu proporcionāli bērna dzimšanas secībai. Tas nozīmē, ka ievērojami mazāki ir citi ģimenēm ar bērniem izmaksājami pabalsti un to starpā bērnu kopšanas pabalsts, kura apjoms atkarīgs no mātes vai tēva izpeļņas pirms bērna dzimšanas. Kā rāda minētie mājsaimniecību budžeta dati, lielākajām saimēm samērā liela ir ienākumu daļa no lauksaimniecības. Tas tāpēc, ka tālu ne visi zemnieki var atļauties lielas iemaksas savu ģimenes locekļu sociālai apdrošināšanai, pēc kā tiek vērtēta viņu darba samaksa un aprēķināts bērnu kopšanas pabalsts. Tas pats var notikt ar citās nozarēs zemu apmaksātiem darbiniekiem vai ar mātēm, kas pieskata vecākos bērnus un saņem mazāko bērnu kopšanas pabalstu.

7. tab.

Saimes ienākumi un to sastāvs atkarībā no bērnu skaita 2005. g.¹⁴

Pamatrādītāji	Bez bērniem	1	2	3 un vairāk
ienākums mēnesī LVL	125.10	105.11	91.17	61.71
<i>tai skaitā transferti, neskaitot pensijas</i>	2.98	9.01	12.19	12.02
no visa, %				
darba samaksa	59.6	74.9	71.5	60.2
no uzņēmējdarbības	10.1	8.9	9.7	14.4
<i>tai skaitā lauksaimniecība</i>	4.1	3.7	3.3	10.4
transferti	29.6	15.6	18.4	24.5
<i>no tiem bez pensijām</i>	2.4	8.6	13.4	19.4
pārējie	0.6	0.7	0.5	0.9

LETONIKAS AVOTI

Krass ienākumu samazinājums ir neizbēgams lielākajai daļai ģimeņu, kad bērns pārsniedzis gada vecumu un bērnu kopšanas pabalsts krasi samazinās, bet ar trešo dzīves gadu vispār vairs netiek izmaksāts. Savukārt bērnu pirmsskolas iestādēs 2005. gadā bija uzņemti tikai 6,5% gadu veci bērni, 42,7% divu gadu vecie un 65,6% — trīsgadīgie¹⁵. Vecvecāki mazbērnu dzimšanas laikā, kad mātei ir vidēji 29 gadi (sk. 3. tab.), visbiežāk vēl nav sasnieguši pensijas vecumu (62 g.). Savukārt aukļu pakalpojumi liela pieprasījuma apstākļos kļūst tik dārgi, ka ne visas ģimenes tos spēj apmaksāt.

Jebkura ģimenes locekļa atteikšanās no profesionālā darba uz vairākiem gadiem bērnu vai mazbērnu aprūpei neizbēgami rada kopējo ienākumu samazinājumu ne vien šais gados, bet arī atgriežoties varbūtēji mazāk apmaksātā darbā, saņemot mazāku pensiju u.c. sociālās apdrošināšanas izmaksas. Tādējādi ģimenes paplašināšana izrādās pretrunā ar katra indivīda iespējām atbildīgi veidot savus ienākumus nākotnei. Šo pretrunu varētu novērst ar vietu nodrošinājumu pirmsskolas dienas aprūpes centros visiem tiem bērniem jau no gada vecuma, kuru vecāki to vēlas. Un tādu ir daudz: 15,6% ģimeņu ar gadu veciem, 24% ar divgadīgiem, 12% ar trīsgadīgiem bērniem¹⁶.

Kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā ar brīvo darbaspēka kustību tās robežās un daudzu darbaspējīgo izceļošanu uz Rietumvalstīm augstākas darba samaksas meklējumos, kā arī 90. gadu zemās dzimstības dēļ valstī ir neizbēgams aktīvā vecuma cilvēku skaita samazinājums ar to pašu 2004. gadu. Tā dēļ valdības līmenī jau atzīts, ka jāizmanto visas iespējas nodarbinātības līmeņa paaugstināšanai. Viens no paņēmieniem būtu arī ģimeņu interesēm atbilstošā bērnu pirmsskolas iestāžu attīstība, taču tas nav vienā divos gados paveicams¹⁷.

Kā jau iepriekš minēts, 90. gadu sākumā pilnīgi pretējās situācijas apstākļos darba

tirgū izvēlētie ģimenes atbalsta veidi vedināja bērnus aprūpēt mājās, un daudzu bērnu dārzu ēkas tika privatizētas. Mūsdienās jāceļ jaunas, kas prasa pašvaldību līdzekļus un laiku. Papildu grūtības rada gadsimta pirmajos gados valsts noteiktā prasība pēc augstākās pedagoģiskās izglītības vai vismaz uzsāktām studijām šai jomā visiem bērnodārzu audzinātājiem, kas gan netiek prasīts vecākiem, audzinot bērnus mājās. Šīs prasības dēļ daudzas pieredzējušas audzinātājas, kam bija tikai vidējā pedagoģiskā izglītība, bija spiestas aiziet no darba, bet jaunās studējušās speciālistes nelabprāt iet uz pirmsskolas iestādēm zemās samaksas dēļ. Tāpēc jau esošos dienas aprūpes centrus grūti nodrošināt ar darbiniekiem.

Apgrūtināta ir arī nelielu grupu izveide kaimiņu bērnu pieskatīšanai kopā ar savējo un tā saucamo rotaļu vai atpūtas istabu iekārtošana darba vietās darbinieku bērnu pieskatīšanai. Sanitārās prasības tādām ir tik augstas, kā reti kuram bērnam ir nodrošinātas mājās, iepirkšanās vietās, kur mātei tie jāņem līdzi u.c. Tāpēc šādas aprūpes iespējas nākas organizēt neoficiāli, un ziņu par to izplatību nav.

Topošie vecāki pēc paziņu vai arī savas pieredzes ar pirmo bērnu, protams, labi zina, kādas lamatas tos gaida, kad bērns būs sasniedzis gada vecuma. Tāpēc gadsimta sākumā Latvijā novērotais dzimušo skaita pieaugums noticis galvenokārt uz pirmo bērnu rēķina, kas dzimst kā ģimenes būtības papildījums, mātes pašapliecinājums vai tēvam par prieku¹⁸. Savukārt otrie un trešie, bez kuriem nevar notikt paaudžu nomaiņa, līdzšinējos apstākļos tiek atlikti uz laiku, kad valsts atbalsts būs atbilstošāks mūsdienīgas ģimenes dzīvei.

2008. gada pasaules ekonomiskā krīze Latvijā izraisīja nepieciešamību samazināt izmaksas gan no valsts, gan sociālā budžeta. Tas būtu piemērots brīdis bērnu kopšanas jeb vecāku pabalsta izmaksas principa maiņai. Kā jau minēts, ieviešanas laikā 2005. gadā

tas tika finansēts no valsts budžeta, jo to maksāja arī sociāli neapdrošinātām mātēm. Taču atšķirībā no universālajiem (vienreizējā piedzimšanas pabalsta un ikmēneša ģimenes pabalsta), kas visām atbilstošajām ģimenēm tiek izmaksāti vienādā apjomā, vecāku pabalstu apjoms sākotnēji bija atkarīgs no pabalsta saņēmēja nodarbinātības un visu laiku — arī no iepriekšējā gada izpeļņas.

Tāda kārtība ir raksturīga sociālās apdrošināšanas pabalstiem, kas varētu būt viens no iemesliem, kādēļ ar 2008. gadu šo pabalstu sāka finansēt no sociālā budžeta. Taču daļa jauno vecāku līdz tam nav strādājuši un nav bijuši sociāli apdrošināti, un tādu 2008. gadā bija apmēram ceturtdaļa pabalsta saņēmēju. Viņiem šo pabalstu piešķir mazākā un fiksētā apmērā, un tas pilnībā atbilst valsts sociālo pabalstu būtībai: atbalstīt noteiktām iedzīvotāju grupām piederīgas personas situācijās, kad objektīvu apstākļu dēļ radušies papildu izdevumi (bērnam!) un persona pati nespēj gūt ienākumus, jo jāpieskata jaundzimušais. Šo situāciju nebūtu pareizi uzskatīt par sociālā riska gadījumu(!), kad paredzēts

kompensēt ienākumu zudumu no sociālās apdrošināšanas iemaksām.

Divējādās pabalstu būtības dēļ atšķiras arī to apjoma noteikšanas kārtība — atbilstoša sociālās apdrošināšanas iemaksu algai vai visiem vienāda, ja ir viens un tas pats piešķiršanas iemesls.

Vecāku pabalsta gadījumā neviens no principiem nav konsekventi ievērots, un tādēļ diskusijas par to turpinās kopš tā sagatavošanas laika 2004. gadā. Toreiz valdība izšķīrās par jaukto kārtību. Sekoja gan sūdzības Sattversmes tiesā par tiesībām pabalstu saņemt, arī vecākiem nepārtraucot apmaksāto darbu bērna dzīves pirmajā gadā, gan augoša ģimeņu nevienlīdzība.

Pēc Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras datiem, par 2008. gadu pabalsts maksimālā apjomā (virs 500 Ls mēnesī) piešķirts 13% no visiem saņēmējiem, un viņu vidū vairāk par pusi ir vīrieši. Visticamāk, viņi ģimenēs izvēlēti par pabalsta saņēmējiem tieši algas un līdz ar to lielāka pabalsta apjoma dēļ, nekā to saņemtu māte. Toties viņa, iespējams, ir istā bērna pieskatītāja, kamēr tēvs

8. tab.

Vecāku pabalsta saņēmēju sadalījums pēc apjoma un saņēmēja dzimuma, 2008. gadā martā* (procentos)

Pabalsta apjoms mēnesī, LVL	Saņēmēju sadalījums pēc apjoma	Saņēmēju dzimums no visiem, sadalījums pēc pabalsta apjoma		Saņēmēju dzimums pabalstu lieluma grupās	
		māte	tēvs	māte	tēvs
50	22,8	32,1	2,1	97,1	2,9
63–199	33,1	34,4	30,2	71,7	28,3
200–349	20,2	17,2	26,8	58,8	41,2
350–499	11,2	8,7	16,9	53,4	46,6
500+	12,7	7,6	34,0	41,4	58,6
N	21627	14934	6693	14934	6693

* VSAA statistikas daļas dati 2008. g. apr.

turpina strādāt. Domājams, ka tādās ģimenēs pabalsts palīdz ne vien saglabāt iepriekšējo ienākumu līmeni, kā sākotnēji pamatoja pabalstu diferenciaciju, bet pat uzlabo materiālo nodrošinājumu.

Visās ģimenēs tādu iespēju palielināt ienākumus bērna pirmajā dzīves gadā nav, tāpēc vecāku algas un nodarbinātības rakstura dēļ pieaug nevienlīdzība un bērnu diskriminācija. Lai šādu netaisnību novērstu, budžeta izmaksu samazināšanas nolūkā būtu lietderīgi to darīt uz turīgāko ģimeņu rēķina un atgriezties pie sākotnēji noraidītā vienāda vecāku pabalstu apjoma varianta. Tam būtu vairākas priekšrocības:

- jau minētais visiem bērniem vienāda valsts atbalsta nodrošinājums;
- sociālā budžeta izmaksu ietaupījums, kas būtu atkarīgs no pabalsta izvēlēta apjoma: ja to noteiktu 200 Ls mēnesī, kas tikai nedaudz pārsniedz līdzšinējo minimālo algu, ietaupījums pārsniegtu trešdaļu no pēdējo gadu izmaksām, kad vidējais vecāku pabalsta apjoms bija 331,5 Ls;
- pabalsta apjoma pieaugums vairāk nekā pusei jaundzimušo vecākiem un tā minimālais samazinājums vēl piektajai daļai (sk. tab.) mazāk postoši atsauktos uz dzimstības līmeni valstī, nekā ar 2009. gada otro pusi noteiktais pabalsta samazinājums strādājošiem vecākiem neatkarīgi no viņu algas un pabalsta apjoma;
- tiktu novērstā ģimeņu ieinteresētība pāriet uz darba samaksu aploksnēs vai uz citu personu vārda: tādu iespēju nodrošina darbaspējīgo iedzīvotāju tiesības strādāt vairākās darbavietās par pilnu algu atšķirībā no pensionāru un nodarbināto vecāku ierobežotām tiesībām pilnībā saņemt ienākumus no diviem avotiem;
- mazinātos to ierēdņu darba apjoms, kam diferencētā pabalsta apjoma dēļ nākas atkārtoti to pārrēķināt dažādu pārmaiņu dēļ vecāku nodarbinātībā, kā arī pastāvīgi atjaunot informāciju par to no citu iestāžu vācamām ziņām.

2009. gada jūnijā valdība un Saeima aprakstīto pabalsta izmaksu variantu pat neapsprieda un līdz ar to atteicās no minētajām vienāda pabalsta priekšrocībām, nepieminot to vietā akceptētā varianta varbūtējās pozitīvās iezīmes. Tādējādi var prognozēt, ka vecāku pabalstu apjoma mazināšana strādājošiem vecākiem pasliktinās vairuma ģimeņu ar jaundzimušiem materiālo stāvokli un līdz ar to izredzes kaut vai uz esošā dzimstības līmeņa saglabāšanos. Tātad tiks radīti jauni draudi iedzīvotāju sastāva pakāpeniskai atjaunināšanai un darbaspēka papildinājumam 20 gadu attālā nākotnē.

Secinājumi

Dzimstību raksturojošo datu analīze saistībā ar valsts ģimenes politikas pasākumiem laikposmā kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas liek secināt, ka vēl nav panākts pietiekams dzimušo skaita pieaugums. Daļēji tas būtu izskaidrojams ar stipri novēloto materiālā pabalsta palielinājumu ģimenēm ar bērniem — jau pēc vismagākā bezdarba un nabadzības izplatības posma līdz pat 90. gadu beigām. Tieši tad radās neticība varas pārstāvju rūpēm par valsts ilgtspējīgu attīstību un iedzīvotājiem kā tās pastāvēšanas pamatu.

Par otro un būtiskāko iemeslu uzskatāma orientācija uz novecojušu ģimenes modeli — ar vienu pelnītāju un vienu aprūpētāju, kas līdz pat skolas gaitu sākumam pieskatītu bērnus mājas apstākļos. Tā kā jaundzimušo aprūpi parasti uzņemas māte, šāds ģimenes modelis nozīmē ne tikai ģimenes iztikas līdzekļu samazinājumu par mātes algas apjomu, bet arī risku palikt bez kādiem līdzekļiem pelnītāja tēva mūsu apstākļos visai biežās priekšlaicīgās nāves gadījumā. Ģimenēs ar tēvu pelnītāju un māti aprūpētāju mātēm būtu pilnīgi jāatsakās no savām cilvēktiesībām uz nodarbošanās izvēli, neatkarību, ko dod patstāvīgi ienākumi, cilvēka cienīgu darba samaksu (kas ir retāk pieejama pēc ilgiem pārtraukumiem) un iztikai pietiekamu pensi-

ju (kas ir iespējama, strādājot ilgākus gadus un labāk apmaksātā darbā). Visu šo apstākļu dēļ tirgus ekonomikas apstākļos, kur katrs atbildīgs pats par savu labklājību, un postindustriālā sabiedrības attīstības posmā, kad darba tirgū pārsvarā ir sievietēm piemērotas darba vietas, bet bērnu skološanas ilgums un izmaksas nemitīgi pieaug, kādreizējais viena pelnītāja ģimenes modelis vairs neapmierina cilvēku vajadzības¹⁹. Ne velti Eiropas valstu starpā augstākā dzimstība ir Francijā un Ziemeļvalstīs, kas ģimenēm piedāvā pašvaldību uzturētus bērnu dienas aprūpes centrus, un viszemākais Dienvideiropas zemēs, kas palaujas uz bērnu aprūpi ģimenēs²⁰.

Latvijā pastāv virkne apstākļu par labu orientācijai uz atbalstu divu pelnītāju ģimenei, nodrošinot visiem gribētājiem vietas bērnu pirmsskolas iestādēs. Šādu apstākļu vidū minams gadsimta pirmajos gados izjustais pietiekami kvalificēta darbaspēka trūkums dažādās tautsaimniecības nozarēs, ieskaitot ārstniecību, izglītību un tirdzniecību, kur nodarbinātas galvenokārt sievietes. Tieši sievietēm Latvijā ir vidēji augstāks izglītības līmenis nekā vīriešiem. Tāpēc ilgstoši profesionāla darba pārtraukumi uzskatāmi par viņu izglītošanā izlietoto valsts un ģimenes līdzekļu izšķērdēšanu. Darba samaksa Latvijā vēl arvien ir pārāk zema, lai viens pelnītājs spētu apgādāt ģimeni ar vairākiem bērniem, šādas ģimenes pastāvēšanai ir nepieciešami divi pelnītāji. Ģimeņu nespēja nepietiekamu ienākumu dēļ audzināt savā saimē vēlamu bērnu skaitu izraisītu pamatotu neapmierinātību ar savas dzīves kvalitāti un arī ar valsti, kas nav radījusi šādas iespējas.

Tāpēc ir laiks valsts mērogā novērst visus kavēkļus straujākai bērnu dārzu izveidei. Bez pretrunu novēršanas starp sociālo apdrošināšanu un bērnu mājas aprūpes nepieciešamību, kā arī vairāku citu jau minēto problēmu risinājumu tas dotu iespēju tērēt mazāk valsts un pašvaldību līdzekļu ģimeņu pabalstu tālākam palielinājumam un palīdzībai trūcīgajiem.

Turpmāk ģimenes paplašināšanos veicinošo atbalsta veidu izvēlē būtu lietderīgi izvēlēties tādus, kas saņemami neatkarīgi no vecāku mantiskā stāvokļa un nodarbinātības. Tas novērstu nepieciešamību valsts institūcijām pārbaudīt saņēmēju sniegtās ziņas, bet pretendentiem — kārdinājumu dažādi blēdīties, lai iegūtu tiesības uz lielāku pabalstu. Tad tiesības uz valsts atbalstu (nerunājot par pašvaldību sociālo palīdzību trūcīgajiem) būtu tieši atkarīgas no vēlamās rīcības, bērnu skaita un vecuma, viņu mācību aktivitātes, bet vecākiem būtu radītas iespējas savas nodarbinātības izvēles brīvībai.

Avoti un piezīmes

- ¹ Звидриньш П. (ред.) *Население Советской Латвии*. Рига: Зинатне, 1986. 256 с.
- ² *Demogrāfija, 2007*. Rīga: LR Centrālā Statistikas pārvalde, 2007. 140. lpp.; *Demogrāfijas gadagrāmata, 2001*. Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde, 2001. 33 lpp.
- ³ *Demogrāfija, 2008*. Rīga: LR Centrālā Statistikas pārvalde, 2008. 140. lpp.
- ⁴ *Sociālais Ziņojums, 1999*. Rīga: LR Labklājības ministrija, 1999. 127 lpp.
- ⁵ *Demogrāfijas gadagrāmata, 2002*. Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde, 2002. 49 lpp.; *Sociālais Ziņojums, 1999*. Rīga: LR Labklājības ministrija, 1999. 127 lpp.; *Demogrāfija, 2008*. Rīga: LR Centrālā Statistikas pārvalde, 2008. 140. lpp.
- ⁶ Zvidriņš P. (red.) *Ģimene un dzimstība Latvijā*. Rīga: LU Demogrāfijas centrs, 1996. 95 lpp.
- ⁷ AN Attīstības programmas finansētā pētījuma par Latvijas iedzīvotāju reproduktīvo uzvedību nublicētie dati. 1997.
- ⁸ Pavlina I., Eglīte P. Vecāku viedokļi par ģimenes pieaugumu. Grām.: *Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā Latvijas Republikā*. Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem Nr. 9. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 2002. 48.–64. lpp.
- ⁹ Pavlina I., Brants M. Valdības deklarētā demogrāfiskā politika un tās īstenojums

- Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 2002. A. 56 (4/5/6): 22–33.
- ¹⁰ Nacionālā programma “Latvijas iedzīvotāji”. *Latvijas Vēstnesis*. 1998. 12. dec.
- ¹¹ *Mājsaimniecības budžets, 1998*. Rīga: CSP, 1999. 19., 133. lpp.
- ¹² *Mājsaimniecības budžets, 2005*. (2006) Rīga: CSP, 2006. 16., 31. lpp.
- ¹³ *Mājsaimniecības budžets, 1998*. Rīga: CSP, 1999. 19., 133. lpp.; *Mājsaimniecības budžets, 2005*. (2006) Rīga: CSP, 2006. 16., 31. lpp.
- ¹⁴ *Mājsaimniecības budžets, 2005*. (2006) Rīga: CSP, 2006. 16., 31. lpp.
- ¹⁵ *Bērni Latvijā, 2006*. Rīga: Centrālā Statistikas pārvalde, 2006. 60 lpp.
- ¹⁶ Pavlina I. Atšķirīgais un saistītais dzimstību raksturojošo rādītāju un ģimenes politikas izmaiņās Latvijā: situācija un nākotnes vīzijas. Grām.: *Paaudžu nomaiņa un migrācija Latvijā*. Zinātniski pētnieciskie raksti 4(15), 2007. 42.–55. lpp.
- ¹⁷ Pavlina I. Ģimenes politikas pasākumu ietekme uz sociāldemogrāfiskajām norisēm Latvijā 21. gadsimta sākumā. Grām.: *LZA Ekonomikas institūta gadagrāmata 2007*. Rīga, 2007. 144.–151. lpp.
- ¹⁸ Pavlina I., Eglīte P. Vecāku viedokļi par ģimenes pieaugumu. Grām.: *Ģimeņu veidošanās un valsts atbalsts ģimenēm atjaunotajā Latvijas Republikā*. Apceļējumi par Latvijas iedzīvotājiem Nr. 9. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 2002. 48.–64. lpp.
- ¹⁹ Livi Bacci. M. The narrow path of policies. In: *Italian Low Fertility Between Economic Constraints and Changes of Values*. Genus, 2004. P. 221 (vol. LX No 1).
- ²⁰ Ferrera M. *The Four Social Europe's: Between Universalism and Selectivity*. European University Institute Working papers: A New Social Contract? RSC, 96/93, 1996. Pp. 18.

EFFORTS TO RAISE BIRTH RATE IN LATVIA 1990–2009

Pārsla Eglīte

Summary

Key words: *family policy, ways of support to families, family model, child care leave, family allowance*

During almost the whole post-war period, the birth rate in Latvia was too low to ensure replacement of generations. Only in 1983–1989, it exceeded the previous level, the total birth rate being 2,039–2,207.

In the 1990s, during transition to free market economy, with radical political and economic changes, the birth rate decreased almost twice. This drastic decrease was caused by the reasons common for post-socialist countries – a high degree of unemployment and poverty. An additional reason for Latvia was the specific ethnic composition of the population. Due to massive colonization since 1944, the share of the titular nation had decreased to 52% in 1989. After the dissolution of USSR, colonists and their descendants felt uncomfortable in the previously occupied national state, now having lost their rather high privileges. Their fertility decreased more rapidly, and the difference grew between the share of Latvians among the total number of residents and children born to ethnic Latvian mothers.

The necessity to support families with children was recognized by the government since the first years of state's regained independence. In 1990, a monthly family allowance for each child was established. Prolongation of child care leave with fixed allowance was accepted, for employed mothers up to the child's three years of age. The latter corresponded to the appearance of unemployment in the labour market, and large numbers of child-care centres were closed. Since July 1994, mothers have been entitled to birth grant (the amount of which is twice more if pregnancy is observed from the 12th week).

Due to enormous inflation during several years women have preferred paid employment, but having no child care centres available, nor enough income for maintenance of children while staying at home, families were forced to limit the number of children. At last, since the middle of 1998, the child care allowance was enlarged during the first one-and-a-half years; from the beginning of 1999, monthly family allowance was also enlarged by 1.2 times for the 2nd child and by 1.6 times for the 3rd and sequent children. This had an immediate positive effect on fertility stabilization, and since the very beginning of the 21st century, even its slight increase.

Beginning with 2001, fathers were entitled to ten-day paternity leave (since 2004, they receive allowance proportional to their wage).

From January 2005, the very basis of child care allowance, up to child's one year of age, was cardinally changed: for the employed it was made equal to real wage; for those not employed — at a level a bit under the minimal wage. Since March 2007, the allowance is paid regardless of employment. Child care leave and the corresponding allowance can be received by any of the parents or divided between them in proportion chosen by themselves.

In the current situation of the labour market in Latvia, and concerning its prospects, it would be useful to raise the employment level including women with young children. It may come true only on condition that there is full supply of child care facilities so that parents could return to job – otherwise they find themselves in a trap, since after child's first year of age the allowance becomes too small to ensure even the child's maintenance not to mention even that of the carer. Most of the parents find that the number of children is to be limited at least up to the moment when the state support would be adequate for two-earners families and sufficient not only for the first year of child's life.